

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.3.24>

PERSPEKTYWY WPROWADZENIA INSTYTUCJI RZECZNIKA OCHRONY ŚRODOWISKA W UKRAINIE I OKREŚLENIA JEGO STATUSU ADMINISTRACYJNOPRAWNEGO

Ivan Kravchenko

*doktor nauk prawnych, docent,
docent Katedry Prawa Administracyjnego i Informatycznego
Sumskiego Narodowego Uniwersytetu Rolniczego (Sumy, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0003-0235-0760
ikk3kki@gmail.com*

Serhii Zhmakin

*aspirant Katedry Prawa Administracyjnego i Informatycznego
Sumskiego Narodowego Uniwersytetu Rolniczego (Sumy, Ukraina)
ORCID ID: 0009-0009-1526-8898
ikk3kki@gmail.com*

Adnotacja. Znaczenie problemu opisanego w artykule wynika z negatywnego wpływu człowieka na środowisko naturalne, a także z naruszenia praw człowieka w zakresie ochrony środowiska, o czym świadczy roczna liczba zgłoszonych naruszeń prawa ochrony środowiska. Jednocześnie tradycyjne mechanizmy ochrony praw ekologicznych obywateli nie zawsze potwierdzają swoją skuteczność, co powoduje potrzebę poszukiwania alternatywnych mechanizmów ochrony praw ekologicznych obywateli. Celem artykułu jest uzasadnienie potrzeby wprowadzenia Instytucji Rzecznika Ochrony Środowiska oraz określenie jego stanu administracyjnoprawnego. Aby to osiągnąć, proponuje się rozwiązanie następujących zadań: podkreślenie tradycyjnych mechanizmów ochrony praw środowiskowych, ustalenie potrzeby wprowadzenia Instytucji Rzecznika Ochrony Środowiska w Ukrainie, określenie pojęcia i treści statusu administracyjnoprawnego rzecznika ochrony środowiska. Osiągnięcie wyznaczonego celu umożliwiło podejście systemowe, metodę dialektyczną, metodę analizy krytycznej, a także metodę formalno-logiczną. Stwierdzono potrzebę utworzenia i działania Instytucji Rzecznika Ochrony Środowiska, która spełnia wymagania nowoczesności i opiera się na pozytywnych doświadczeniach zagranicznych. Wprowadzenie Instytucji Rzecznika Ochrony Środowiska jako instytucji publicznej przyczyni się do transformacji demokratycznej.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój środowiska, prawa ochrony środowiska, ochrona praw środowiskowych, specjalistyczny rzecznik, Pełnomocnik ds. ochrony środowiska.

PROSPECTS FOR THE INTRODUCTION OF THE ENVIRONMENTAL OMBUDSMAN INSTITUTE IN UKRAINE AND DETERMINATION OF ITS ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS

Ivan Kravchenko

*Doctor of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Administrative and Information Law
Sumy National Agrarian University (Sumy, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-0235-0760
ikk3kki@gmail.com*

Serhii Zhmakin

*Postgraduate Student at the Department of Administrative and Information Law
Sumy National Agrarian University (Sumy, Ukraine)
ORCID ID: 0009-0009-1526-8898
ikk3kki@gmail.com*

Abstract. The urgency of the problem described in the article is due to the negative anthropogenic impact on the surrounding natural environment, as well as the violation of human environmental rights, as evidenced by the annual number of registered criminal violations of environmental legislation. At the same time, traditional mechanisms for protecting citizens' environmental rights do not always prove their effectiveness, which necessitates the search for alternative mechanisms for protecting citizens' environmental rights. The purpose of the article is to substantiate the need to introduce the institution of the environmental ombudsman and determine its administrative and legal status. In order to achieve it, it is proposed to solve the following tasks: to identify traditional mechanisms for the protection of environmental rights, to establish the need to introduce the institute of the environmental ombudsman in Ukraine, to

define the concept and content of the administrative-legal status of the environmental ombudsman. Achieving the set goal was made possible by the systematic approach, the dialectical method, the method of critical analysis, as well as the formal-logical method. A conclusion was made about the need for the creation and operation of the Institution of Environmental Ombudsman, which meets the requirements of modernity and is based on positive foreign experience. The introduction of the environmental ombudsman institute as a state institution will contribute to democratic transformation.

Key words: environmental sustainability, environmental rights, protection of environmental rights, specialized ombudsman, Commissioner for environmental issues.

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ЕКОЛОГІЧНОГО ОМБУДСМЕНА В УКРАЇНІ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ЙОГО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ

Іван Кравченко

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Сумського національного аграрного університету (Суми, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-0235-0760
ikk3kki@gmail.com*

Сергій Жмакін

*аспірант кафедри адміністративного та інформаційного права
Сумського національного аграрного університету (Суми, Україна)
ORCID ID: 0009-0009-1526-8898
ikk3kki@gmail.com*

Анотація. Актуальність описаної в статті проблеми обумовлена негативним антропогенним впливом на навколишнє природне середовище, а також порушенням екологічних прав людини, про що свідчить щорічна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень екологічного законодавства. Водночас традиційні механізми захисту екологічних прав громадян не завжди підтверджують свою ефективність, що обумовлює необхідність у пошуку альтернативних механізмів захисту екологічних прав громадян. Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності запровадження інституту екологічного омбудсмена та визначенням його адміністративно-правового статусу. Для її досягнення пропонується вирішити наступні завдання: виокремити традиційні механізми захисту екологічних прав, встановити необхідність запровадження інституту екологічного омбудсмена в Україні, визначити поняття та зміст адміністративно-правового статусу екологічного омбудсмена. Досягнення поставленої мети уможливили системний підхід, діалектичний метод, метод критичного аналізу, а також формально-логічний метод. Зроблено висновок про необхідність створення та діяльності Установи екологічного омбудсмена, що відповідає вимогам сучасності та спирається на позитивних зарубіжний досвід. Запровадження інституту екологічного омбудсмена як державної інституції сприятиме демократичній трансформації.

Ключові слова: екологічна стійкість, екологічні права, захист екологічних прав, спеціалізований омбудсмен, Уповноважений з екологічних питань.

Вступ. Екологічна рівновага та розбудова стійкості посідають важливе місце в системі сталого розвитку. Зокрема, забезпечення екологічної стійкості міст, інших населених пунктів, доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх, а також вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками, збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку, захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття визначено глобальними цілями сталого розвитку до 2030 року (Про Цілі сталого розвитку ..., 2019). Вказані цілі виступають своєрідними орієнтирами для розробки документів і нормативно-правових актів, що уможливить забезпечити збалансованість поряд з екологічним, економічним та соціальним вимірами сталого розвитку України.

Більше того, події сьогодення чинять неабиякий негативний антропогенний вплив на навколишнє природне середовище, що має наслідком порушення прав громадян на безпечне для життя й здоров'я довкілля. Подібну точку зору висловлює й У. В. Антонюк, який зазначає, що в контексті світових інтеграційних і глобалізаційних процесів актуалізується значення права людини, які визнані однією з ключових і базових європейських цінностей, серед яких особливе місце належить саме екологічним правам, адже від рівня реалізації та забезпечення останніх залежать подальше існування та збереження світової цивілізації загалом (Антонюк, 2018: 18). При цьому традиційні механізми захисту екологічних прав громадян не завжди виявляються достатньо ефективними, про що свідчить постійно зростаюча кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень екологічного законодавства. Так, у 2018 році було зареєстровано 5744 кримінальних правопорушень, у 2019–6157, а у січні-жовтні 2020–6423. До того ж, у середньому лише близько 20% із них направляються до суду, а реальний рівень притягнення винних осіб до відповідальності ще нижчий (Аналітичний звіт..., 2021: 14).

Отже, в Україні існує проблема порушення екологічних прав, що, у свою чергу, не сприяє повному та якнайшвидшому досягненню цілей сталого розвитку. Зазначене вказує на необхідність пошуку нових шляхів вирішення вказаної проблеми, зокрема шляхом запровадження новітніх інституцій щодо забезпечення екологічних прав населення. Відтак, мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності запровадження інституту екологічного омбудсмена та визначенням його адміністративно-правового статусу.

Основна частина. Для досягнення мети роботи пропонується вирішити наступні завдання: виокремити традиційні механізми захисту екологічних прав, встановити необхідність запровадження інституту екологічного омбудсмена в Україні, визначити поняття та зміст адміністративно-правового статусу екологічного омбудсмена.

У процесі дослідження питання адміністративно-правового статусу екологічного омбудсмена в контексті завдань сталого розвитку були використані як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання. Так, завдяки системно-структурному методу було розглянуто останні публікації, присвячені питанню адміністративно-правового статусу екологічного омбудсмена. Системний підхід як загальний науковий метод дав змогу визначити причини запровадження інституту екологічного омбудсмена в Україні. Одним із основних методів, що дав змогу розкрити поняття та зміст адміністративно-правового статусу екологічного омбудсмена, є метод критичного аналізу. Аналітичний метод дав змогу розглянути перспективи запровадження інституту екологічного омбудсмена, що сприяють захисту екологічних прав населення. Водночас формально-логічний метод уможливив формулювання висновків дослідження, зокрема щодо існування об'єктивної необхідності у створенні та діяльності Установи екологічного омбудсмена, що відповідає вимогам сучасності та спирається на позитивний зарубіжний досвід. Нормативною основою дослідження стали звіти про діяльність відповідних інституцій в інших країнах.

Результати та їх обговорення. Традиційні механізми захисту екологічних прав громадян не завжди виявляються ефективними. Зокрема, мова йде про судовий захист, який характеризується тривалістю та затратністю, адміністративний захист екологічних прав (шляхом направлення індивідуальних чи колективних звернень до органів державної влади, місцевого самоврядування чи їх службових і посадових осіб), громадський захист (референдум, громадські слухання тощо), а також самозахист, сутність якого зводиться до самостійного припинення протиправного посягання в межах дозволеної національним законодавством поведінки (Толкачова та ін., 2020: 33).

Водочас Орхуська конвенція показує, що роль механізмів підзвітності є вирішальною для забезпечення підзвітності виконавчої влади в ухваленні адміністративних екологічних рішень на національному рівні. У багатьох юрисдикціях такі механізми, які перевіряють законність і відповідність адміністративних рішень першої інстанції, складаються з трьох рівнів: судового розгляду, розгляду по суті та розгляду омбудсменом (Шіндо, 2019). Разом з цим, Венеціанська комісія Принципів захисту і просування інституту омбудсмена зауважує, що вибір моделі (єдиний омбудсмен або декілька омбудсменів) залежить від державної організації, її особливостей і потреб. Такий інститут може бути організований не лише на різних рівнях, але й з різною компетенцією (Принципи захисту..., 2019).

Дійсно, недостатньо ефективний захист прав людини не лише в досліджуваній сфері, але й щодо інших прав населення, змушує законодавця шукати альтернативні механізми їх захисту, одним із яких виступає інститут омбудсмена. Так, останні кілька років в Україні прослідковується тенденція до створення інституцій спеціалізованих омбудсменів (до прикладу, Ради бізнес-омбудсмена, а також ініціювалося питання запровадження інституту Уповноваженого з медичних питань). На думку О. О. Майданик, створення посад певних спеціалізованих омбудсманів дозволить зробити більш продуктивною і діловою співпрацю омбудсманів з відповідними громадськими організаціями, сприятиме посиленню правового захисту конкретних соціальних груп населення України. Однак при запровадженні в нашій державі спеціалізованого омбудсмена не потрібно бездумно копіювати існуючі в інших країнах моделі уповноважених. Підхід до створення останньої має враховувати специфіку правового статусу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, механізму державної влади, чинної національної правової системи (Майданик, 2010: 15).

Окрім цього, у 2020 році було ініційовано підписання петиції «Про запровадження в Україні інституту екологічного омбудсмена», в якій наголошувалося на існуванні вказаного інституту у понад півсотні країн, адже він значно підвищує ефективність функцій із захисту довкілля, а його завданням, окрім захисту екологічних прав громадян, є також сприяння у виконанні природоохоронних зобов'язань суб'єктами господарювання, організаціями та установами, дотриманні норм екологічного законодавства (Про запровадження..., 2020).

На доктринальному рівні також пропонувалося створення окремого екологічного (природоресурсного) омбудсмена – Уповноваженого з екологічних питань, що зумовлено відсутністю в Уповноваженого Верховної Ради з прав людини представника з земельних чи екологічних питань, а також тим, що після запровадження ринку землі та зважаючи на вторгнення росії в Україну, існує велика ймовірність зростання кількості звернень щодо порушення екологічних і земельних прав та спроможності існуючої системи їх захисту. Це, у свою чергу, підвищить управлінський вплив на природоресурсні правовідносини, поліпшить інституційно-функціональне забезпечення екологічних і земельних прав, а також сприятиме підвищенню правової культури і екологічної свідомості населення (Лагойда, 2022: 208, 209). Нами підтримується вищевказана позиція, адже створення інституту екологічного омбудсмена сприятиме демократичним перетворенням в Україні, тоді як держава повинна створювати умови для реалізації громадянами своїх прав, а в разі їх

порушення – відновленню. При цьому його діяльність лише доповнює існуючі способи захисту екологічних прав, і не тягне за собою перегляд компетенції та повноважень інших органів.

Також авторитет вказаної інституції можна пояснити багатьма демократичними рисами, які використовуються для характеристики статусу омбудсмена та, відповідно, забезпечують ефективність його діяльності. Важливість наявності цього інституту підтверджує той факт, що останній встановлений і закріплений на наддержавному рівні – Європейським Союзом (Коломоєць, 2018: 66). При цьому, як зазначає Н. Діамандурос, наглядова роль омбудсмена, що сприяє дотриманню прав громадян у сфері довкілля, забезпечується насамперед ефективним внутрішнім порядком подання скарг заявниками перед зверненням до омбудсмена (Діамандурос, 2011).

Окрім цього, необхідність запровадження інституту екологічного омбудсмена обумовлюється позитивним досвідом інших країн. До прикладу, офіс екологічного омбудсмена існує в Австрії. Як незалежні органи федеральних земель, австрійські омбудсмени з охорони навколишнього середовища (Umweltanwaltschaften Österreichs) виконують завдання із підтримки охорони навколишнього середовища та покращення стану навколишнього середовища. Вони також виконують роль контактних пунктів для осіб, які бажають вжити заходів для подолання екологічних проблем. Разом з цим, екологічні омбудсмени представляють суспільні інтереси з охорони природи та довкілля, підтримують громадян з екологічними проблемами та зловживаннями. Водночас щорічний звіт вказаного органу переконливо свідчить про успішність вирішення справ за зверненнями громадян (Tätigkeitsbericht der Umweltanwältin, 2021).

Вивчення адміністративно-правового статусу екологічного омбудсмена є важливим з точки зору розуміння його ролі та призначення в механізмі захисту екологічних прав громадян. На думку О. М. Бандурки, основне призначення категорії «адміністративно-правовий статус» полягає у деталізації особливих ознак суб'єктів права та правовідносин. Визначаючи правовий статус будь-якого суб'єкта, увага зосереджується саме на його ролі та місці у системі права (правовідносин) і на тому, чим він відрізняється від інших суб'єктів (Бандурка, 2012: 141).

Існуючі у науковій літературі підходи до класифікації елементів адміністративно-правового статусу суб'єктів права є доволі різноманітними, але їх опрацювання свідчить, що їх можна розподілити на три групи:

1) основні елементи – права й обов'язки як комплексні елементи адміністративно-правового статусу, що виділяють його цілісний складник, без жодного з елементів якого він не може існувати;

2) додаткові елементи – правосуб'єктність, правове становище, повноваження, гарантії, компетенція, адміністративно-правова відповідальність;

3) спеціальні елементи – всі елементи, що характеризують певний окремий суб'єкт адміністративного права (Горбач, 2016: 135).

Не вдаючись до детального аналізу кожного з елементів, зауважимо, що запровадження Уповноваженого з екологічних питань передбачає розроблення та прийняття окремого закону, в якому б визначалися вимоги до вказаної особи, основні завдання і повноваження останньої, організаційне, інформаційно-довідкове та інше забезпечення діяльності омбудсмена (Лагойда, 2022: 209). Інакше кажучи, мова йде про визначення його адміністративно-правового статусу на законодавчому рівні.

Водночас саме права й обов'язки мають займати центральне місце у структурі адміністративно-правового статусу екологічного омбудсмена. Вважаємо, що Уповноважений з екологічних питань має передусім наділятися правом розглядати скарги громадян, відвідуючи при цьому підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, а також надсилати запити до відповідних суб'єктів, на дії, бездіяльність чи рішення яких подано скаргу, отримувати пояснення та документи, необхідні для розгляду скарги. Не менш важливим є право законодавчої ініціативи, адже подання омбудсмена не мають такої сили, як закони, що, у свою чергу, перешкоджає захисту екологічних прав. Також пропонуємо закріпити за ним право здійснювати перевірки за власною ініціативою у випадку отримання інформації про недотримання екологічного законодавства. Нормативне закріплення цього права значно б розширило можливості омбудсмена щодо забезпечення належних умов для реалізації екологічних прав громадськості.

Виходячи з наведеного, основними функціями екологічного омбудсмена має бути сприяння у відновленні екологічних прав громадян, посередництво між суспільством і владою, а також функція позасудового розгляду. Його ж обов'язки повинні спрямовуватися на належне виконання Уповноваженим з екологічних питань своїх функцій. У них виражається доцільний і соціально необхідний варіант поведінки цього інституту (Марцеляк, 2004).

Також варто визначитися із компетенцією. Загалом виокремлюються такі типи омбудсменів щодо сфери їх компетенції: 1) омбудсмени, які наділені правом розслідування більшості адміністративних органів, а також судів; 2) омбудсмени, повноваження яких поширюються на органи державного управління; 3) омбудсмени, які розслідують скарги на акти й дії державних і недержавних структур (Марцеляк, 2001). Вважаємо, у разі створення вказаного інституту, до кола його компетенції має відноситися саме розгляд і вирішення скарг на дії, рішення чи бездіяльність державних і недержавних структур. Подання скарг має бути безкоштовним в усній чи письмовій формі.

Визначаючи інші елементи його статусу, потрібно виходити з таких принципів як: 1) гуманізму; 2) законності; 3) справедливості; 4) об'єктивності (неупередженості); 5) незалежності; 6) демократизму; 7) доступності; 8) відкритості та гласності; 9) недоторканності приватного життя і конфіденційності відомостей відносно осіб у справі; 10) професіоналізму (Марцеляк, 2004).

Отже, встановлення конкретного переліку елементів адміністративно-правового статусу Уповноваженого з екологічних питань, їх законодавче закріплення сприятиме визначенню місця останнього в системі органів державної влади, а також забезпечить ефективний і результативний захист екологічних прав. Разом з цим, адміністративно-правовий статус екологічного омбудсмена – це поняття, зміст якого можливо розкрити через сукупність структурних елементів означеного статусу, де основними елементами традиційно виступають права й обов'язки, а додаткові елементи вказують на специфіку діяльності цієї інституції.

Висновки. Таким чином, в контексті досягнення цілей сталого розвитку та забезпечення екологічних прав громадян, існує об'єктивна необхідність у створенні та діяльності Установи екологічного омбудсмена, що відповідає вимогам сучасності та спирається на позитивний зарубіжний досвід. Запровадження інституту екологічного омбудсмена як державної інституції сприятиме демократичній трансформації. Більше того, це один із механізмів захисту прав людини й зміцнення верховенства права у діяльності органів влади та їх посадових осіб, а також додаткова юридична гарантія захисту відповідних прав. При цьому такий захист характеризується відсутністю так званих «силових» функцій чи примусових повноважень. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку вбачається в безпосередньому аналізі та характеристиці всіх елементів адміністративно-правового статусу екологічного омбудсмена.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України. Загальна частина: підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2012. 584 с.
2. Аналітичний звіт з дотримання екологічних прав громадян. МБО «Екологія – Право – Людина», 2021. 53 с.
3. Антонюк У. В. Захист екологічних прав в Україні в контексті оцінки впливу на довкілля. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 52. Т. 2. С. 18–21.
4. Горбач М. І. Класифікація елементів адміністративно-правового статусу суб'єктів адміністративного права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 2. С. 129–136.
5. Коломоєць Н. Повноваження освітнього омбудсмена у сфері захисту прав дитини. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 173–176.
6. Лагойда Т. В. Запровадження інституту екологічного омбудсмена в Україні як вимога часу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 207–209.
7. Майданник О. О. Інститут омбудсмена у механізмі забезпечення прав людини в Україні. *Адвокат*. 2010. № 7 (118). С. 12–16.
8. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмена: світовий досвід та українська модель: автореф. ... дис. докт. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2004. 36 с.
9. Марцеляк О. В. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: статус і функціонування. *Вісник Львівського національного університету*. Львів, 2001. № 36. С. 198–205.
10. Принципи захисту і просування інституту омбудсмена («Венеціанські принципи»), прийнято Венеціанською комісією на 118-й пленарній сесії (Венеція, 15–16 березня 2019 року). URL: https://boi.org.ua/upload/wn/sr/ombudsman%20principles_ukr.pdf.
11. Про запровадження в Україні інституту екологічного омбудсмена: петиція. 2020. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/98272>.
12. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.
13. Толкачова І. А., Кириченко В. В. Проблеми захисту екологічних прав людини в Україні. *Юридичний вісник*. 2020. № 3 (56). С. 32–39.
14. Diamandouros P. Nikiforos. Monitoring our impact on the environment: the role of Ombudsmen. 2011. URL: <https://bit.ly/41GOoVY>.
15. Shindo, M. Environmental Ombudsman: Its Role in the System of Accountability Mechanisms for Administrative Environmental Decision Making. In C. Voigt (Ed.), *International Judicial Practice on the Environment: Questions of Legitimacy* (Studies on International Courts and Tribunals, pp. 391–416). Cambridge: Cambridge University Press, 2019. doi:10.1017/9781108684385.016.
16. Tätigkeitsbericht der Umweltanwältin. Jänner 2020 bis 31. Dezember 2021. URL: <https://bit.ly/3oEskwL>.

References:

1. Administratyvne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Administrative law of Ukraine. General part] (2012). Kharkiv : Zolota mylia. [in Ukrainian]
2. Analitychnyi zvit z dotrymanna ekolohichnykh prav hromadian [Analytical report on compliance with the environmental rights of citizens]. MBO "Ekolohiia – Pravo – Liudyna". [in Ukrainian]
3. Antoniuk U. V. (2018)/ Zakhyst ekolohichnykh prav v Ukraini v konteksti otsinky vplyvu na dovkillia [Protection of environmental rights in Ukraine in the context of environmental impact assessment]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 52 (2), 18–21. [in Ukrainian]
4. Horbach M. I. (2016). Klyasyfikatsiia elementiv administratyvno-pravovoho statusu subiektiv administratyvnoho prava [Classification of elements of administrative and legal status of subjects of administrative law]. *Naukovyi visnyk publichnogo ta pryvatnoho prava*, 2 (2), 129–136. [in Ukrainian]
5. Kolomoiets N. (2018). Povnovazhennia osvithnoho ombudsmena u sferi zakhystu prav dytyny [Powers of the educational ombudsman in the field of child rights protection]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 6, 173–176. [in Ukrainian]

6. Lahoida T. V. (2022). Zaprovdzhennia instytutu ekolohichnoho ombudsmena v Ukraini yak vymoha chasu [The introduction of the environmental ombudsman institute in Ukraine is the need of the hour]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 6, 207–209. [in Ukrainian]
7. Maidannyk O. O. Instytut ombudsmana u mekhanizmi zabezpechennia prav liudyny v Ukraini [The Institute of the Ombudsman in the Mechanism for Ensuring Human Rights in Ukraine]. *Advokat*, 7 (118), 12–16. [in Ukrainian]
8. Martseliak O. V. (2004). Konstyutsiino-pravovyi status instytutu ombudsmana: svitovyi dosvid ta ukrainska model [Constitutional and legal status of the ombudsman institute: world experience and the Ukrainian model]: avtoref. ... dys. dokt. yuryd. nauk. Odesa. [in Ukrainian]
9. Martseliak O. V. (2001). Upovnovazhenyi Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny: status i funktsionuvannia [Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine on human rights: status and functioning]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu*, 36, 198–205. [in Ukrainian]
10. Pryntsypy zakhystu i prosuvannia instytutu ombudsmena («Venetsianski pryntsypy»), pryiniato Venetsianskoiu komisiiu na 118-y plenarnii sesii (Venetsiia, 15–16 bereznia 2019 roku). Retrieved from https://boi.org.ua/upload/wn/sr/ombudsman%20principles_ukr.pdf. [in Ukrainian]
11. Pro zaprovadzhennia v Ukraini instytutu ekolohichnoho ombudsmena: petytsiia (2020). Retrieved from <https://petition.president.gov.ua/petition/98272>. [in Ukrainian]
12. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.09.2019 № 722/2019. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>. [in Ukrainian]
13. Tolkachova I. A., Kyrychenko V. V. (2020). Problemy zakhystu ekolohichnykh prav liudyny v Ukraini [Problems of protecting environmental human rights in Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk*, 3 (56), 32–39. [in Ukrainian]
14. Diamandouros P. Nikiforos (2011). Monitoring our impact on the environment: the role of Ombudsmen. Retrieved from <https://bit.ly/41GOoVY>.
15. Shindo M. (2019). Environmental Ombudsman: Its Role in the System of Accountability Mechanisms for Administrative Environmental Decision Making. In C. Voigt (Ed.), *International Judicial Practice on the Environment: Questions of Legitimacy* (Studies on International Courts and Tribunals, pp. 391–416). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108684385.016.
16. Tätigkeitsbericht der Umweltanwältin. Jänner 2020 bis 31. Dezember 2021. Retrieved from <https://bit.ly/3oEskwL>.